

MACARİSTAN'DA SON OSMANLI GARNİZONU: TEMEŞVAR'A "EĞRİ NİZAMI" NIN VERİLMESİ VE MALİYETİ

Ömer GEZER

Özet: Osmanlılar, 1683-99 Harbi'nde Macaristan'daki önemli askerî üslerinin neredeyse tamamını kaybettiklerinde, serhad kalelerini güçlü garnizonlarla muhafaza etmek fikri üzerine bina ettikleri yeni bir askerî strateji takip ettiler. Bu amaçla Bosna'da, Belgrad'da ve Temeşvar'da yeni askerî nizamlar kuruldu. Bosna'da Osmanlı ordusuna Halil Paşa eliyle yeni bir düzen verilirken, Belgrad'da yerli kulu nefer sayısı Osmanlı Macaristanı'nın merkezi Budin Kalesi'ndeki yerlilerin sayısına tamamlandı. Temeşvar'a ise, Büyük Harp'ten önce Macaristan'da güçlü bir Osmanlı garnizonu olan Eğri Kalesi'nin nizamının verilmesi kararlaştırıldı. Bâbîâli, bu iş için İstanbul'dan gönderilen Ömer Efendi'yi ve Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa'yı görevlendirmişti. Macaristan'daki son Osmanlı garnizonu bu ikisinin başlattığı çalışmalar neticesinde şekillenmiştir. Ancak bu iş Bâbîâli'nin öngördüğü kısa zaman zarfında başarılamamıştı. Bölgedeki askerî emek pazarının şartları gereğince yeni nefer tahriri yaklaşık olarak üç sene sürmüş, Ağustos 1702'de tamamlanmıştı. Bâbîâli, daha sonra, Temeşvar yerli kulları ile ulufelerinin hangi kaynaklardan ödeneceğini kararlaştırmak üzere müzakere edecektir. Bu makale, Temeşvar örneğinde, 18. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir serhad garnizonunun organizasyonunu, nefer tahrir ve ocaklık tayin pratiklerini ve buna dair sorunları mercek altına alarak Osmanlı askerî tarihine mütevazı bir katkıda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Temeşvar, Eğri nizamı, askerî emek pazarı, nefer tahriri, mevacicp ödemeleri, ocaklık.

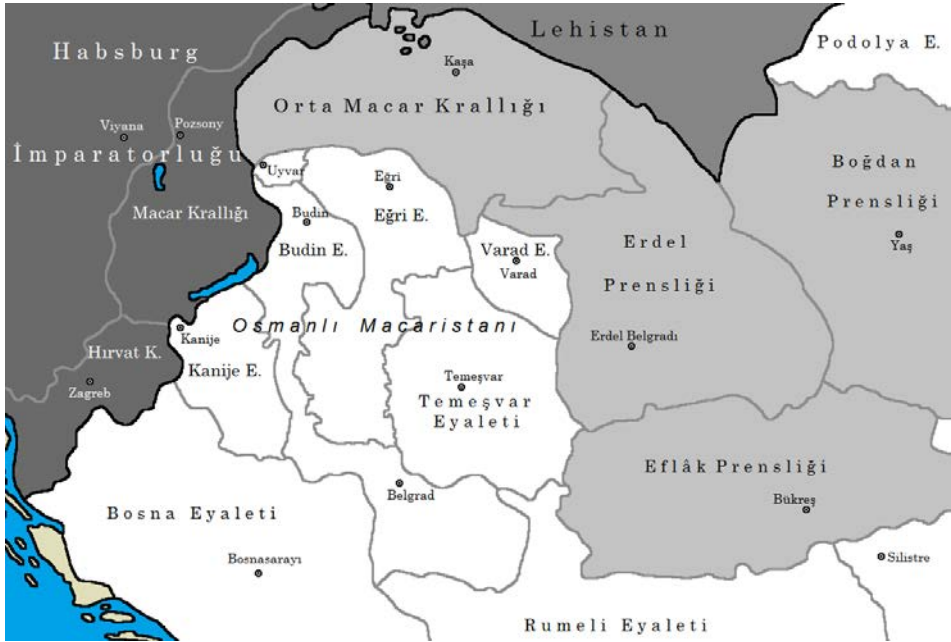
The Last Ottoman Garrison in Hungary: The Granding of "Eğri Nizamı" to Temesvár and Its Expenditure

Abstract: The losing of almost all important military strongholds in Hungary during the Great Turkish War (1683-99) Ottomans pursued a new military strategy that was built on the idea of guarding the frontier fortresses with strong garrisons. To this end, the new military regulations were applied in Bosnia, Belgrade and Temesvár. As Halil Pasha reorganized the Ottoman army in Bosnia, the number of local soldiers in Belgrade was raised to the number of local soldiers in the Fortress of Buda, the capital of the Ottoman-Hungary. The application of the structure of Eger, which has a strong garrison in pre-war Hungary, to Temesvár was among the decisions made in this process. The Sublime Porte commissioned Ömer Efendi, sent from Istanbul, and Ahmed Pasha, the commanding Governor of Temesvár, for this purpose. The last Ottoman garrison in Hungary took its shape as a result of these efforts, which were started by Ömer Efendi and Ahmed Pasha. This task, however, could not be accomplished within the short time as demanded by the Sublime Porte. Due to the problems of the local military labor market, recruiting new soldiers lasted approximately three years and was completed in August 1702. The Sublime

Porte, then, was going to negotiate with the local soldiers of Temesvár to determine from which sources their salaries would be granted. This article contributes modestly to the Ottoman military history by means of focussing on the Ottoman recruitment and payment practices as well as the re-organization of a frontier garrison in the case of Temesvár at the beginning of eighteenth century.

Key words: Temesvár, regulation of Eger, military labor market, recruiting, military payment, ocaklık.

Erdel’de yerel aktörler üzerinden devam eden Osmanlı-Habsburg nüfuz mücadelesinin yarattığı buhran üzerine, Osmanlı ordusu Tuna’nın kuzeyine geçerek 1552’de Temeşvar’ı fethetti (Fodor, 2016, ss. 119-136). Bu, Erdel’de Habsburg nüfuzunun güçlenmesine karşı basit bir tepki değildi; Osmanlı ricali, Temeşvar Kalesi’ne ve etrafındaki coğrafyaya hâkim olmanın Rumeli ve Budin eyaletlerinin güvenliği için son derece önemli olduğunun farkına çok daha önce varmıştı (Ágoston, 2012, s. 219).

Harita 1. 1683 Öncesinde Orta Avrupa ve Osmanlı Macaristanı

Osmanlılar, bölgenin stratejik önemine binaen Temeşvar Kalesi merkez olmak üzere kısa zamanda yeni fethettikleri topraklarda bir eyalet teşkil ederek askerî anlamda bölgeyi güçlendirdiler. 17. asrın ortasında Temeşvar Eyaleti’nde 3.000 civarında tımarlı sipahi ve yaklaşık 4.000 ulufeli nefer bulunuyordu (Şahin, 1979, s. 911; Hegyi, 2000, s. 186). Ulufeli askerler eyaletteki kale ve palankalara dağılmış durumdaydı; Temeşvar Kalesi’ndeki garnizonda 1633-34

senelerinde bir kısmı gayrimuharip sınıflardan olmak üzere toplam 1.081 ulufeli nefer vardı (Hegyi, 2007, ss. 1364-1367). Takip eden senelerde, bilhassa da 1683-99 Harbi sırasında Osmanlı'nın Temeşvar garnizonundaki asker sayısı arttı.

Şüphesiz bu artış savaş şartlarının da bir neticesiydi. Osmanlı ordusu, Sultan II. Mustafa idaresinde, Macaristan'daki son kalesini elde tutabilmek için 1695 ve 1696 senelerinde Temeşvar'a iki ayrı sefer düzenlemişti. Özellikle 1696 Seferi, kaleyi, Habsburg ordusunun eline düşmekten son anda kurtarmış, Osmanlılar bu tarihten itibaren Temeşvar Kalesi'nin fiziki şartlarını iyileştirmek ve garnizonunu güçlü tutmak için gereken tedbirleri almaya çalışmıştı. Silahdar Fındıklılı Mehmed Efendi'nin aktardığına göre, Zenta Bozgunu (1697) sonrasında kalede 2.500'ü Dergâh-ı âli yeniçerisi olmak üzere mevcudu 5.500'ü geçen bir garnizon bulunuyordu (Silahdar, 2001, s. 326).

1683-99 Harbi sonunda Osmanlılar, Macaristan'da stratejik önemi haiz birçok kaleyi kaybetmişti: Budin, Eğri, Estergon, Kanije, Varad ve Uyvar kaleleri imparatorluğun Habsburg serhaddindeki askerî varlığının güçlü dayanaklarıydı. Büyük Harp'te kaybettiği bu kalelerin yarattığı zafiyetin bilincinde olarak, Bâbiâli, 1699 sonrasında Habsburg serhaddindeki askerî varlığını güçlendirmeyi hedefleyen bir strateji takip etti. Bunun gereği olarak bir yandan serhad kaleleri çağın askerî gereksinimlerini karşılayacak biçimde elden geçirilirken, diğer taraftan da buradaki garnizonlar yeniden organize edildi. Örneğin Habsburg serhaddindeki Osmanlı askerî gücünü mercek altına aldığımızda; Bosna Eyaleti'ndeki asker mevcudu, daha sonra Halil Paşa nizamı olarak anılacak nefer tahrir süreci neticesinde arttırıldı. Habsburg cephesinde Osmanlı savunmasının sıklet merkezi olacak Belgrad Kalesi'ndeki garnizon, 1683 öncesinde Macaristan'daki en güçlü Osmanlı askerî varlığı olan Budin garnizonunun nizamı örnek alınarak yeniden düzenlendi. Macaristan'daki son Osmanlı garnizonu Temeşvar'a ise Eğri nizamının verilmesi kararlaştırıldı (Gezer, 2016, s. 152).

Bu yazının konusunu oluşturan Bâbiâli'nin Temeşvar'a verilmesini istediği Eğri nizamı, kaleye yeni bir askerî düzen getirilmesinden ziyade asker sayısının arttırılmasına dair bir yeniliktir. Bir başka deyişle Temeşvar garnizonuna Eğri nizamının verilmesi işi, esasında kaledeki yerli kulu asker sayısını 1683 öncesinde Eğri Kalesi'ndeki yerli kulu sayısına çıkarmaktan ibaretti. Eğri Kalesi 1596'da fethedilmiş ve 1687'de Habsburglar tarafından ele geçirildiği güne kadar, Macaristan'daki önemli Osmanlı üsleri arasında yer almıştı. Fethinden hemen sonra kalede 5.000'den daha fazla Osmanlı askeri varken, bu sayı Osmanlı idari düzeni yerleştikten sonra 2.000'e kadar düşmüştü (Hegyi, 2007, ss. 1504-1509; Bilge, 2010, ss. 292-293). 1664'te Eğri Kalesi'ni görme fırsatı bulan Evliyâ Çelebi ise, çeşitli sınıflardan 12.000 askerin kalede muhafız olduğunu, bundan başka ulufeli yazılmak umuduyla 3.000 gönüllü neferin daha

kaleyi beklediğini yazar (Evliyâ Çelebi, 2011, s. 63). Evliyâ Çelebi'nin Eğri garnizonuna dair bilgi verdiği tarihte devam eden Osmanlı-Habsburg Harbi (1663-1664) nedeniyle kaledeki Osmanlı askerinin sayısının arttığı pekâlâ kabul edilebilir, fakat 1687'de kaleyi ele geçiren Habsburgların yaptığı tahriden Eğri'de bu denli kalabalık bir nüfusun iskânı için yeterli fiziki kapasitenin bulunmadığı da biliniyor (Dávid, 1994, s. 490).

1683 öncesinde Eğri garnizonunda kaç askerin istihdam edildiğine dair en doğru bilgiyi, Temeşvar'a Eğri nizamının verilmesini isteyen fermanda bulmak mümkündür. 28 Cemaziyelahir 1111 / 21 Aralık 1699'da Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa'ya hitaben çıkan fermanda, Osmanlı elindeyken Eğri Kalesi'nde 4.288 yerli kulu neferin mevcut olduğu, artık İslam dünyasının düşmanla temas noktasında (*sugûr-ı İslamiyye*) bulunan Temeşvar Kalesi'nin garnizonuna da kısa süre içinde Eğri nizamının verilmesinin fevkalade önemli olduğu yazar. Tarih itibarıyla Temeşvar Kalesi'nde ise, bir kısmını harp senelerinde elden çıkan Eğri, Yanova ve Göle kalelerinin garnizonlarının kadim neferlerinin oluşturduğu toplam 2.022 yerli kulu asker deftere kayıtlıydı. Bâbîâli, eksik sayının tamamlanması için yeni nefer yazılması işine daha sonra Temeşvar defterdarlığına getirilecek olan Ömer Efendi'yi mübaşir tayin etmişti (BOA, KK.d. 4898, s. 2).

Bâbîâli'nin Ömer Efendi'ye verdiği talimat açıktır. Evvela mevcut askerlerin yoklaması yapılarak garnizonun güncel durumu tespit edilecektir. Bundan sonra, eyaletteki askerî ricalin yardımıyla yeni nefer yazılacak ve Temeşvar garnizonunun mevcudu 4.288'e tamamlanacaktı. Ömer Efendi'nin dikkat etmesi gereken en önemli nokta ise şuydu: Bâbîâli, serhad kalesinde muhafız olarak istihdam edilecek askerlerin yaşlı veya çocuk olmayıp savaşıma gücüne sahip serhad ahali arasında seçilmesini, bunların günlük 10 akçe ile istihdam edilmesini istiyordu (BOA, KK.d. 4898, s. 2).

Kısa bir süre sonra, 24 Şaban 1111 / 14 Şubat 1700'de Ahmed Paşa, Bâbîâli'ye gönderdiği defterin sonuna eklediği arzında şimdiye kadar alınan mesafeyi özetleyecekti (BOA, D.BKL. 31/14). Ahmed Paşa ve Ömer Efendi, işe önce garnizondaki cemaatlerin sayısını azaltarak başlamıştı. Harp senelerinde elden çıkan kalelerin askerlerinin Temeşvar'da toplanması sebebiyle, garnizonda, bazılarında nefer sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen 85 adet cemaat bulunuyordu. Bu kadar çok cemaat bulunmasının askerin nizam ve intizamını bozacağı gerekçesiyle Temeşvar'daki askerî birliklerin sayısı ömrünü serhadde geçirmiş cemaat ağalarıyla istişare edilerek 40'a düşürülmüştü.

Tablo 1. Ahmed Paşa Defterine Göre Temeşvar Garnizonundaki Yerli Kulu Cemaatler¹

Cemaat	Adet	Hedeflenen Asker	Defterdeki Tasnif	Modern Tasnif
Yeniçeriyân-1 yerlüyân	1	1500	Piyade	Piyade
Müstahfizân	2	189	Piyade	Piyade
Gönüllüyân	1	310	Süvari	Süvari
Cebeciyan	1	100	Piyade	Yardımcı
Topçuyân	3	135	Piyade	Topçu
Humbaracıyan	1	40	Piyade	Topçu
Azebân	8	663	Piyade	Piyade
Azebân-1 çekme	5	125	Piyade	Piyade
Farisân	10	712	Süvari	Süvari
Pasbanân	2	70	Piyade	Piyade
Barutcuyân	1	80	Piyade	Yardımcı
Müstahfizân-1 barutcuyân	1	31	Piyade	Yardımcı
Bendciyan	1	50	Piyade	Yardımcı
Köprüciyan	1	40	Piyade	Yardımcı
Martolosân	2	80	Piyade	Piyade

¹ Tablo esas olarak BOA, D.BKL. 31/14 künyeli icmal defterden hareketle hazırlanmış, yerli yeniçerilerin cemaat ve bölüklerine dair bilgiler BOA, KK.d. 4898 numaralı defterden tamamlanmıştır.

Muharip unsurlar toplamı ²	40	4125 3103 1022	-	-
Piyade Süvari				
Diğer ³	-	163	Piyade	Gayrimuharip
Toplam	40	4288		

Ahmed Paşa'nın Temeşvar garnizonuna verdiği tertip, Osmanlı serhad ordusundaki çeşitliliği neredeyse bütün unsurlarıyla yansıtıyordu⁴. Aşağıda yeniden vurgulanacağı üzere Temeşvar garnizonunun asli ögesi tek bir cemaatte toplanmış, fakat bunun altında yine 11 ayrı cemaat ve 11 ayrı bölükten meydana gelen yerli kulu yeniçerilerdi. 17. asırdan itibaren serhad garnizonlarının hâkim rengi olan yerli kulu yeniçeriler, aynı zamanda piyade sınıfının en önemli grubunu meydana getiriyordu. Temeşvar garnizonundaki diğer piyade cemaatleri müstahfız, azeb, pasban ve martolos gibi Osmanlı askerî geleneklerini koruyan biçimde farklı isimler taşıyordu. Bunlar arasında yer alan azebân-ı çekme ismiyle yazılmış beş cemaat ise dış kalenin hendekleri üzerindeki çekme köprüleri korumak üzere tertip edilmişti. Osmanlı kalelerinde rastlanmayan bu grup askerinin Temeşvar'daki varlığı, kalenin üzerinde inşa edildiği coğrafya ile doğrudan alakalıdır. Zira Temeşvar Kalesi'nin etrafı

² Bu toplamı verirken tablonun hazırlanmasında kullanılan icmal defterde yer alan bir tutarsızlığa da işaret etmek gerekir. Temeşvar garnizonundaki cemaatleri ve bunlara yazılacak asker sayısını gösteren defterin yekûn hesabı ile yukarıdaki tabloda verilen tek tek cemaatlere ait mevcutların toplamı arasında 12 neferlik bir fark bulunur. Defterin yekûn hesabına göre Temeşvar'da 1.010 süvari olması gerekirken, cemaatlere ait sayılar toplandığında gönüllü ve farisân askerinin mevcudu 1.022 çıkar. Aynı şekilde defterde *piyadegân ve hademe ve çavuşânın* yekûnu 3.278 olarak verildiği hâlde, defterdeki tasnife göre piyade olarak gruplandırılan muharip ve gayr-i muharip sınıfların tek tek toplamı 3.266 olarak görülür. Gayr-i muhariplerin mevcudu bundan düşüldüğünde 3.103 sayısına ulaşılır. Her iki hesabın da ortak noktası Temeşvar garnizonundaki eski neferler ve yeni yazılacak askerlerin toplamını doğru bir şekilde 4.288 olarak göstermesidir. Defterdeki bir başka hesap tutarsızlığı da eski ve yeni askerlerin toplamıyla ilgilidir. Bu tutarsızlıklar muhtemelen defterin sureti hazırlanırken ortaya çıkmış istisna hatalarından kaynaklanmaktadır. Arşiv araştırmalarım sırasında Ahmed Paşa'nın gönderdiği esami defterine tesadüf edemediğimden 12 neferlik bu farkın sebebini ve aslını izah etmek şimdilik mümkün görünmüyor.

³ Tabloda diğer başlığı altında toplanarak gayr-i muharip unsurlar olarak kabul edilmiş *neferât* şunlardır: Cami hizmetlileri, divan çavuşları, şakirtler ve mehteran.

⁴ Osmanlı kara ordusunda ulufeleri merkezî hazineden ödenen Dergâh-ı âli askeri / kapıkullarından başka, ocaklık, havale ya da müstahfız timarı usulüyle ulufelerini alan serhad / yerli kulları da bulunurdu. Yerli kulları hakkında bk. Stein (2007, ss. 67-95).

bataklıklar ve bu bataklıklarla bir bütünlük içinde savunma hattı oluşturan hendeklerle çevriliydi (de La Motraye, 1723, s. 156). Tam da bu nedenle kalede hendeklere su taşıyan kanalları ve hendekler üzerindeki köprüleri ayakta tutmak için bentçi ve köprücü cemaatleri de bulunuyordu. Osmanlı askerî bürokrasisi bu iki grubu piyade olarak deftere kaydetmiş olsa da bunları modern askerî prensiplere göre yardımcı birlikler arasına yerleştirmek gerekir. Keza silahların bakımını yapmak ve kale mühimmatını korumak gibi işleri üstlenen cebeciler ile Temeşvar baruthanesini çalıştıran barutçular ve burayı koruyan müstahfizları da yardımcı birlikler olarak kabul edebiliriz.

Kuşatma sırasında yapacakları huruç hareketleriyle düşmanın savaş nizamını bozmaları beklenen süvari askerinin kalelerde istihdamı, etrafındaki arazinin yapısı sebebiyle Temeşvar'da ayrıca önemliydi. Kale muhafızı Ahmed Paşa ve Bâbîâli'nin nefer yazımı için tayin ettiği Ömer Efendi, Temeşvar garnizonunda, gönüllü ve farisân cemaatlerine dağıtılmış olarak binin üzerinde süvari askerinin istihdam edilmesini kararlaştırmıştı. Bâbîâli'nin Temeşvar garnizonu için uygun gördüğü Eğri nizamının verilmesindeki problem de tam olarak bu süvari neferlerinin yazılmasında yaşanacaktı.

Osmanlı ricalinin İstanbul'da yaptığı hesap imparatorluğun Avrupa vilayetlerindeki askerî emek pazarına uymamış, sultanın reayası Temeşvar Kalesi'nde günlük 10 akçe ücret ile süvari olarak istihdam edilmeye itibar etmemişti. Bunun üzerine Ahmed Paşa, süvari yevmiyesinin 15 akçeye çıkarılması hâlinde boş kalan kadrolara da asker yazılabileceğini Bâbîâli'ye bildirmişti. Bu şartlar karşısında 13 Şevvâl 1111 / 3 Nisan 1700'de Bâbîâli askerî emek pazarının şartlarını kabul etmek zorunda kalmış, diğer taraftan, daha önce terakki alarak günlük ücreti 15 akçenin üzerine çıkmış süvarilerin gedikleri boşaldıkça yerlerine, yine 15 akçe yevmiye ile süvari yazılmasını ve farkın hazineye gelir kaydedilmesini istemişti (BOA, KK.d. 4898, s. 2). Böylelikle Bâbîâli'nin öngördüğünden fazlasına mal olan Temeşvar garnizonunun Osmanlı hazinesine getirdiği yük de zaman içinde hafifleyecekti.

Bâbîâli'nin 15 akçe yevmiye ile süvari yazılmasına rıza göstermesine rağmen Temeşvar garnizonu için asker yazmak hâlâ kolay değildi. Sultanın ordusunda nefer olmak isteyenler, üç aylık ulufelerini peşin olarak almakta ısrar ediyordu. Bâbîâli, 13 Muharrem 1112 / 30 Haziran 1700'de emek pazarının bu şartına da boyun eğmek zorunda kaldı, fakat Bosna'dan ve Tuna Nehri sahilindeki yerlerden nefer yazılmamasını da emretti. Zira bu kimselerin askerî yükümlülüklerini yerine getirmeyecekleri ve peşin ulufelerini aldıktan sonra firar edecekleri düşünülüyordu. Bunların yerine Temeşvar'ın savaşta dağılan kadim ahalisinden nefer yazılmalıydı (BOA, KK.d. 4898, s. 2).

Ne var ki Temeşvar'daki nefer tahriri işleri, Macaristan'daki garnizonunun bir an evvel güçlendirilmesini isteyen Osmanlı başkentinin istediği hızda

yürümüyordu. Bâbîâli, 21 Mart 1701'de, tarih itibarıyla Temeşvar beylerbeyi olan el-Hac Elçi İbrahim Paşa'yı ve bir süre önce Temeşvar defterdarı tayin edilen Ömer Efendi'yi ikaz etti; Eğri nizamı için eksik kalan neferlerin tahririnin en kısa sürede tamamlanması ve defterin İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu (BOA, A.DVNS.MHM.d.111, 534/1867). İstanbul'un istediği esami defteri ancak 7 Rebiyülevvel 1114 / 31 Ağustos 1702'de İbrahim Paşa'nın mührü ile gönderilecektir (BOA, KK.d. 4898, ss. 2-3, 16).

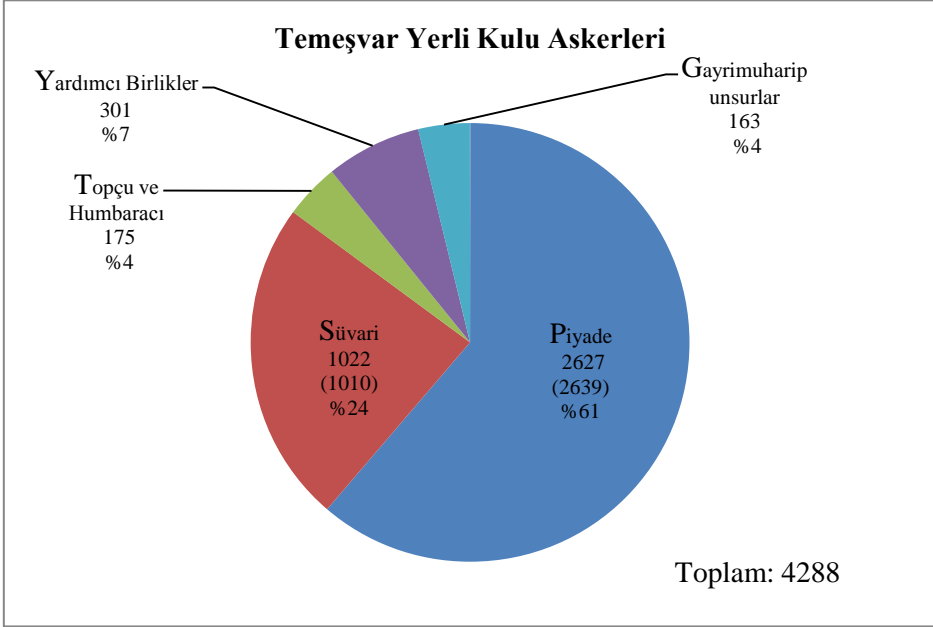
Bâbîâli'nin -Osmanlı arşivlerinden takip edebildiğim kadarıyla- son ikazının üzerinden 17 ay geçmişti. Bu gecikmenin sebebini defterden yahut diğer Osmanlı vesikalarından öğrenmek mümkün değildir. Ancak Habsburg İmparatorluğu'nun Erdel valisi Rabutin'in Ocak 1702'de Viyana'ya gönderdiği raporlar sayesinde, Osmanlıların Temeşvar Eyaleti'nin bir kazası olan Sebeş'te mevcut neferlere birikmiş iki yıllık ulufelerini ödemediğini ve yine burada yeni nefer yazdığını biliyoruz (OeStA, KA, HKR Protokollen 414, 51v. Januar nr.168; 117v. Februar nr.170). Bu raporlar, Osmanlı hazinesinin ulufeleri iki yıl gecikme ile ödeyemediği bir dönemde, Temeşvar garnizonuna asker yazılmak isteyenlerin peşin ulufe şartı yerine getirilemediği için işlerin yavaş yürütülebildiği ihtimaline veya elan silah altındaki askerin gecikmiş alacaklarının kapatılmasından sonra reyanın sultanın ordusuna asker yazılmak için ikna edilebildiğine işaret eder.

Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesinin ferman edildiği günden nizamın tamamlandığı güne kadar, yaklaşık 3 sene süren Macaristan'daki son Osmanlı garnizonunun güçlendirilmesi işi bittiğinde, Temeşvar Kalesi'nde toplam 4.288 yerli kulu nefer bulunuyordu. İbrahim Paşa'nın gönderdiği esami defterinden anlaşıldığı kadarıyla, yeni neferlerin 400'ü Haziran 1700 ve 857'si Aralık 1701'de, kalan 1.009 nefer ise Ağustos 1702'de yazılmıştı. Son yazılan neferlerin künyelerine göz atıldığında Bosna şehir ve kasabalarından birçok neferin ismine de tesadüf edilir. Anlaşılan o ki, Bâbîâli, Temeşvar'a bir an önce Eğri nizamının verilmesi için bir defa daha nefer tahriri şartlarından taviz vermek zorunda kalmıştı.

Temeşvar'a Eğri nizamı verildiğinde kaledeki Osmanlı garnizonun terkişi şu şekildeydi:

Tablo 2. Temeşvar Garnizonundaki Yerli Kulu Askerlerin Terkibi⁵

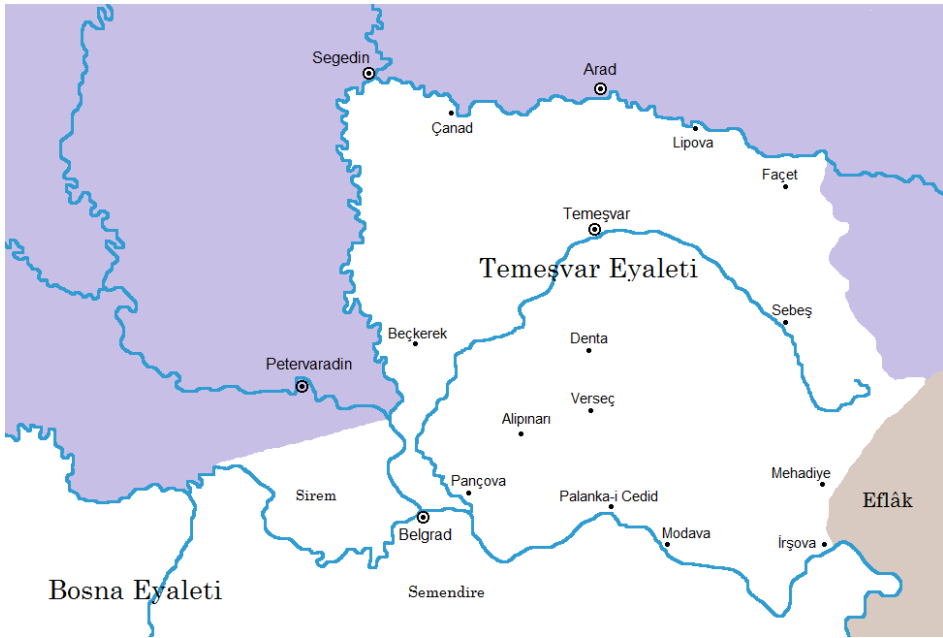
Temeşvar yerli kullarının tabloda gösterilen kompozisyonu garnizon kuvvetlerinin olması gerektiği gibi piyade ağırlıklı bir terkinin meydana getirildiğini gösterir. Diğer taraftan yukarıdaki tablonun sakladığı bir gerçek de konumuz açısından fevkalade önemlidir. Piyade başlığı altında toplanan yerli yeniçeri, müstahfiz, azeb ve martoloslar arasında en kalabalık grubu 1.500 kişilik mevcuduyla yerli yeniçeriler meydana getiriyordu. Üstelik bunların 1.289'u cedit nefer, yani Temeşvar'a Eğri nizamının verilmesi süresince bu kadroları doldurmuş -askerlik mesleğinde değilse de- yeniçerilikte yeni kimselerdi (BOA, D.BKL. 31/14).

Bir yanılığa izin vermemek için şu hususu da eklemek gerekir: Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı askerî gücü elbette ki yerli kulu neferlerden ibaret değildi. Osmanlı askerî pratiklerine uygun olarak kalede önemli sayıda kapıkulu askeri de tutuluyordu. Karlofça Antlaşması'nı takip eden aylarda Temeşvar'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı 656'ya kadar düşse de (BOA, MAD.d.1729, ss. 2-3), Rákóczi İsyanı sebebiyle Bâbüâli kaleye takviye asker göndermiş ve kapıkulu yeniçerilerin mevcudu 1.209'a kadar çıkmıştı (Raşid, 2013, s. 723). Bu tarihten sonra Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı hiçbir

⁵ BOA, D.BKL. 31/14 numaralı defterden hareketle hazırlanmıştır. Dipnot 2'de ele alınan 12 neferlik farkı göstermek için defterin yekûn hesabındaki toplam, yay ayrıç içinde verilmiştir.

zaman binin altına düşmeyecektir. Yeniçerilerden başka kapıkulu topçu ve cebeci ocaklarından neferler de nöbet usulüyle Temeşvar Kalesi'nde bulunuyordu. Fakat bunların sayısı tabii olarak yeniçeriler kadar fazla değildi. Temeşvar'da örneğin Mayıs 1703'de 272 nefer cebeci, 95 nefer topçu nöbetçiydi (BOA, D.BŞM.d.1029, ss. 3-4).

Bütün bu sayılar bir araya getirildiğinde, Osmanlıların 18. asrın hemen başında Temeşvar Kalesi'nde 5.701 askeri muhafız olarak istihdam ettiği ortaya çıkar. Eyaletin bütününe bakıldığında ise Temeşvar Kalesi'ndekilerden başka yaklaşık 1.000 kişilik bir askerî güç, küçük kale ve palankalarla bazı varoş ve menzillerde muhafızlık yapıyordu. Karlofça Antlaşması'nın 2. maddesi, Temeşvar Eyaleti'nde Osmanlı-Habsburg sınırını düzenlerken, o tarihte Habsburg işgalinde olup da Osmanlılara teslim edilecek Sebeş, Lugoş, Lipova, Çanad, Küçük Kanije, Beki ve Beçkerek gibi palankaların ve buna benzer yapıların yıkılmasını ve yeniden yapılmamasını da kayıt altına almıştı (Muâhedât Mecmûası, 2005, s. 93). Muhtemelen bu sebeple Osmanlıların Temeşvar Eyaleti'nin taşrasında istihdam ettiği nefer sayısı bu kadar azdı. Palanka-i Cedid, İrşova ve Pançova'nın her birinde sayıları 150'nin üzerinde asker bulunurken varoş ve menzillerde ise toplam 369 nefer vardı; bunlar Beçkerek, Çanad, Lipova, Façet gibi Habsburg sınırına yakın yerlerde olabildiği gibi Denta, Alıpınarı, Verseç, Sebeş, Modava ve Mehadiye gibi eyaletin iç bölgelerinde de bulunabilirdi (Fodor, 1996, s. 208).

Harita 2. 1699 Sonrasında Temeşvar Eyaleti

Temeşvar'a Eğri nizamını vererek Macaristan'daki son kalesinin güçlü bir garnizonla korunmasını isteyen Bâbîâli, yeterli sayıda nefer yazıldıktan sonra, istihdam ettiği askerlere nasıl ödeme yapılacağı meselesiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Kapıkulu askerler haricinde, gayrimuharip unsurlar da dâhil olmak üzere Temeşvar Eyaleti'ndeki ulufeli bütün neferlerin Osmanlı hazinesine maliyeti senede 30 milyon akçeden daha fazlaydı. Bâbîâli, taşradaki ordusuna merkezî hazinenin lehine serhad kullarının aleyhine olarak farklı kur hesabı üzerinden ödeme yapıyordu; Temeşvar'da bir guruş 180 akçe hesabıyla işlem yapılması sebebiyle ulufeli yerli kullarının senelik mevacibi 169.529 guruş tutuyordu (BOA, HAT 1654/51/2).

Osmanlılar, 16. asrın ikinci yarısından itibaren timarlı müstahfızlara ocaklık tahsis ederek taşra ordusunda istihdam ettiği askerini ulufeli neferlere dönüştüren bir siyaset takip ediyordu. Askerî devrimin ordu terkinde tetiklediği dönüşüm ve bunun yarattığı mali baskıya paralel olarak, serhad kalelerinde de çok sayıda askerinin istihdamı mecburiyeti ve bu bölgelerdeki timar gelirlerinin yetersizliği, Osmanlı maliyesini timar gelirlerini mukataalaştırmaya ve bunları ocaklık adı altında merkezî bürokrasinin kontrolünde olacak şekilde kale muhafızlarına vermeye yöneltmişti (İnalçık, 1980, ss. 311-313; Moaçanın, 2006, s. 130). 18. yüzyıla gelindiğinde bu dönüşüm neredeyse tamamlanmıştı. Osmanlı maliyesi, bilhassa serhad kalelerindeki neferlerin ulufelerini ocaklık yoluyla ödüyordu. Temeşvar yerli kullarının da ulufelerinin ödenmesi için bu yerleşik usulden vazgeçilmeyecektir⁶.

İbrahim Paşa'nın esami defterini gönderdiği günlerde Temeşvar yerli kulu ağalarından bir heyet de ocaklık meselesini müzakere etmek üzere Osmanlı başkentine geldi. Elleri Temeşvar'daki bütün yerli kulu cemaatlerinin ağaları tarafından mühürlenmiş bir mahzar bulunan heyetin amacı, kadimde olduğu gibi şimdi de Temeşvar yakınlarındaki münasip bir gelirin kendilerine ulufeleri için ocaklık olarak tahsis edilmesiydi. Mahzarda son senelerde ulûfelerinin havale usulüyle ödendiği ve bu usulün *neferât fukarasının* aleyhine olduğu açıkça yazıyordu (BOA, HAT 1654/51/1). Temeşvar ağaları, eyaletin gelirlerinin 90.000 guruş kabul edilerek kendilerine ocaklık verilmesini, eksik kalan yaklaşık 80.000 guruşun da başka mukataalardan tamamlanmasını istiyordu. Ağaların ulufeleri için ocaklık olarak tahsis edilmesini istediği Temeşvar Eyaleti'nin gelirleri şunlardı: eyaletin cizye vergisi; İrşova, Sebeş, Lugoş ve Façet'teki müstahfız köylerinin ve sahipsiz timarların gelirleri; Lipova

---

⁶ Buna karşılık bunun Rami Mehmed Paşa'nın veziriazamlığı sırasında tatbik edilen bir reform olduğu fikri de dile getirilir (Hammer-Purgstall, 1831, s. 64). Ayrıca bk. Dávid (1999, s. 120). Ocaklık usulü hakkında bk. Göyünç (1991).

ve Çanad mukataalarının kadim malları; Köprülü Mehmed Paşa ve Şehid Mehmed Paşa evkafının gelirleri; eyaletteki bazı küçük mukataalar, Eflâk ve Boğdan'dan gelen kasaplık hayvanlardan alınan vergiler ile âdet-i ağnam gibi sair bütün vergiler (BOA, HAT 1654/52).

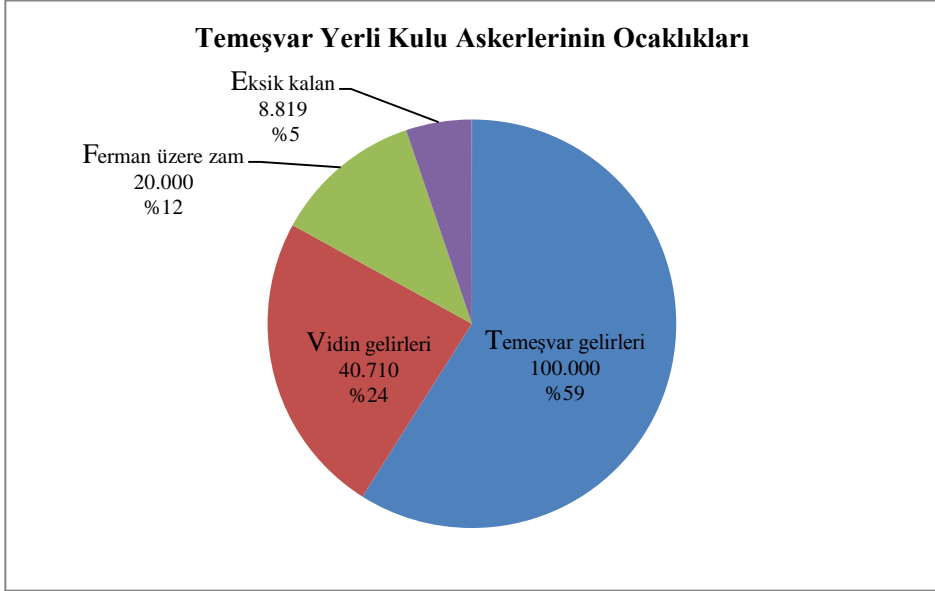
Temeşvar yerli kullarına ocaklık tahsisi için kurulan müzakere masasının diğer ucunda Defterdar Muhsinzade Hacı Mehmed Efendi oturuyordu (Danişmend, 1971, s. 282; Mehmed Süreyya, 1996, s. 1064). Hacı Mehmed Efendi'nin meseleyi Veziriazam Daltaban Mustafa Paşa'ya arz ettiği ilamından anlaşıldığı kadarıyla Bâbîâli, Temeşvar Eyaleti'nin savaş sonrasındaki gelirlerini tam olarak bilmiyordu. Zira Karlofça Antlaşması'ndan sonra imparatorluğun birçok köşesinde reyanın vergi borcu affedilmişti; Temeşvar gibi Habsburg serhaddinde bulunan yerlerde ise bir iki sene boyunca vergi toplanmamıştı (Tabakoğlu, 1985, s. 142). Buna karşın Defterdar Hacı Mehmed, Temeşvar'a yerleşecek reayayı korumak hususunda azami ölçüde dikkat göstermeleri şartıyla ağaların isteğinin kabul edilebileceğini düşünüyordu. Eksik kalan meblağ da bir şekilde Temeşvar'a yakın bölgelerden bulunabilirdi. Mustafa Paşa, telhisinde Temeşvar'ın yerli neferlerinin mevzubahis mukataaların gelirini 100.000 guruş olarak da kabul edebileceklerini yazınca, II. Mustafa'nın rızasını almak kolaylaşmıştı (BOA, HAT 1654/52).

Ancak hâlâ 70.000 guruş eksik vardı. Bundan sonra eksik kalan meblağı tamamlamak üzere müzakerelerde ikinci aşamaya geçildi. Temeşvar yerli kullarına vekillik eden ağalar, eksik kalan 70.000 guruşun bir kısmının Vidin Sancağı'nın gelirlerinden tahsis edilmesini istediler. Sancak gelirlerinin bazıları veziriazam hassıyken, bazıları da kapudan paşa hizmetindekilere tahsis edilmişti. Sancaktaki cizyegüzar reyanın ödediği toplam 26.020 guruş ise hazineye gönderiliyordu. Bütün bunlar toplandığında ancak 40.710 guruş tutuyordu ki bu hâliyle Vidin Sancağı gelirleriyle Temeşvar neferlerinin eksik kalan mevaciplerinin tamamlanması mümkün değildi.

Anlaşıldığı kadarıyla Temeşvar ağalarının hesabı başkaydı. Hemen yanı başında bulunan bir bölgenin mukataa ve sair gelirlerinin ne kadar ettiği konusunda ağaların mutlaka bir fikri olmalıydı. Nitekim Vidin Sancağı gelirlerini isterken şunu şart koşmuşlardı: Söz konusu gelirler kendilerinin zabtında olmalı ve bir başkası kesinlikle müdahale etmemeliydi (BOA, HAT 1654/51/3). Nitekim ocaklık gelirlerini işletmek yerli kulu ağalarının ekonomik çıkarlarına son derece uygundu. Ancak aradaki fark neredeyse 30.000 guruştü. Bâbîâli açık kalan 20.000 guruşu padişah fermanı ile ocaklık beratlarına ekleyince eksik 8.819 guruşa kadar düşmüştü. Bu miktarın da bir başka yerden ocaklıklarına dâhil edilmesi düşünülebilirdi. Ocaklık beratlarına da Temeşvar yerlilerinin temsilcilerinin isteği üzerine bir başkasının müdahale etmeyeceği, cizyenin her sene Cizye Kalemi'nden alınacak evraka göre neferler tarafından toplanacağı yazılmış, ancak cizyegüzar nüfusun artması hâlinde bu bilginin kesinlikle

İstanbul'dan gizlenmemesi şartı kaydedilmişti. Temeşvar ağaları bu şartları kabul edince ocaklık meselesi çözülmüştü. 16 Şaban 1114 / 5 Ocak 1703'te ocaklık beratları yazıldı (BOA, HAT 1654/51/3)⁷.

Tablo 3. Temeşvar Yerli Kulu Askerlerinin Ocaklıkları (h. 1114/1703)

Temeşvar neferleri tarafından İstanbul'a gönderilen vekillerinin, açıkça yerli kulunun aleyhine görünen bu şartlarda ocaklık tahsisini niçin kabul ettikleri sorusunu cevaplamak için üç sene sonrasına, h.1117'de tarafların yeniden bir araya gelerek ocaklık meselesini tekrar görüştükleri güne gitmek gerekir. Bu defa yerli kulu neferleri temsilen yedi, sekiz ağa ile beraber eyaletin timar defterdarı Ahmed Efendi de İstanbul'a çağrılmıştı. Bâbîâli, geçen süre içerisinde Vidin Sancağı'nda nüfusun ve buna bağlı olarak cizye gelirlerinin arttığını ileri sürüyor, sancak gelirlerini 70.000 gurus üzerinden malikâne usulüyle almak üzere talipliler olduğunu iddia ediyordu. Şayet Vidin Sancağı gelirleri 70.000 gurus olarak kabul edilirse, önceki şartlarla Temeşvar yerli kullarının ocaklık beratı yenilenebilirdi. Temeşvarlı ağalar, Vidin Sancağı'nda bu denli bir nüfus artışı olmadığını söyledilerse de davalarını savunmak üzere Bâbîâli'de bir taraftar bulamayınca bu şartlarla ocaklık beratlarının yenilenmesini sineye çekmek zorunda kaldılar (BOA, D.BKL. 55/18).

⁷ Anonim Osmanlı Tarihi'nin müellifi Temeşvar yerli kullarına tahsis edilen ocaklıklar hakkında bilgi verse de bazı hatalar içerdiği Osmanlı arşiv evrakı arasında yer alan ilgili belgeler incelendiğinde anlaşılır (Anonim Osmanlı Tarihi, 2000, s. 209).

Bu müzakereler, Temeşvar ağalarının ulufelerini havale usulü ile almaktansa, zararları pahasına ocaklık tahsisini kendileri ve neferler için daha elverişli gördüklerini gösterir. Anlaşıldığı kadarıyla ocaklık beratında yazan meblağdan bağımsız olarak kâr etmek mümkün oluyordu. Nüfus artışının Bâbîâli'ye bildirilmeyerek beratta yazandan daha fazla cizye toplanması Temeşvar yerli kulları için kâr yollarından birisiydi. Bâbîâli, Temeşvar'da bu sebeple 1707 senesinde eyaletteki mukataa ve cizye gelirlerinin teftişini ve yeniden deftere geçirilmesini istemişti (Dávid, 1999, s. 119).

Bir başka kâr yolu ise ismi var cismi yok neferlerdi. Ölüm, firar gibi sebeplerle boşalan veya aslında sadece yoklama zamanında doldurulan gediklerin gelirleri eyaletlerdeki rical ile nefer zabitlerine geçimlik oluyordu. Osmanlı dünyasında makam, mevki veya rütbe sahibi olmak üzere yatırım yapan kimseler için en masum kâr yolu belki de buydu. Ancak bilfiil muhafızlık hizmeti yapan neferlerin, eyalet ricali ve zabitleri tarafından ulufelerinin verilmeyerek mağdur edilmesine de sık rastlanır. Temeşvar garnizonunda Eğri yeniçerilerinin önderlik ettiği isyan tam da bu sebeple patlak vermişti. Bir seneyi aşkın süredir ulufesini alamayan yerli kulları Ocak 1704'te, yani ocaklık beratı verildikten bir sene sonra isyan ederek hakları olanı zorla almak istediler. İsyan sırasında içlerinde yerli yeniçerilerinin ağası da dâhil olmak üzere zabitlerden bazılarının katli, paşa sarayının basılması ve şehrin yağmalanması gibi olaylar Bâbîâli'nin sert tedbirler almasına yol açtı (BOA, A.DVNS.MHM.d.114-1, 117/631). Yerli yeniçerilerin önemli bir kısmı kılıçtan geçirildi, bazıları sürgün edildi (Fodor, 1996, s. 206). O tarihte Arad Kalesi komutanı olan Löffelholz'un kaleminden çıkan rapordan anlaşıldığı kadarıyla, katliamdan kaçan bazı yerli yeniçeriler de Rákóczi'nin ordusuna katılmıştı (OeStA, KA, HKR Protokollen 426, 417v. April nr.498). Dellak Ali Paşa eliyle asileri cezalandıran Bâbîâli, Temeşvar'da düzeni yeniden tesis etmişti, fakat Eğri nizamı da bozulmuştu.

Temeşvar garnizonuna Eğri nizamının verilmesi örneği, asker yazımı ve ulufe ödemeleri gibi sorunlarda Osmanlı pratiklerini gösterdiği kadar, bu nizamın sonunu getiren isyanın çıkışı da Osmanlı askeriyesinin yapısal sorunlarını işaret etmesi bakımından 18. yüzyılın Osmanlı askerî tarihine dair ipuçları verir. Osmanlı tarihinin sonraki safhalarında cereyan eden benzer olayların da göstereceği gibi, taşradaki askerî ve mali işleyişe nüfuz etmeyi sağlayacak bürokratik reformlarla desteklenmeyen askerî strateji asker sayısını arttırmak boyutunu aşamayacak, birçok yerde Bâbîâli'nin verdiği/vermeyi öngördüğü nizam, defterdeki rakamlardan ibaret kalacaktı. Ezcümle askerî devrimin gereği olarak garnizonlarını güçlendiren Osmanlı, bu devasa askerî kuvveti ve maliyesini kontrol edecek bürokratik mekanizmayı henüz vücuda getiremediği gibi, 18. yüzyıl boyunca bu nedenle malul kalacaktı.

Kaynakça

I. Arşiv Vesikaları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVNS.MHM.d.111; 114-1.

D.BKL. 31/14; 55/18.

D.BŞM.d. 1029.

HAT 1654/51; 1654/2.

KK.d. 4898.

MAD.d. 1729.

B. Avusturya Devlet Arşivleri, Harp Arşivi (OeStA, KA)

HKR Protokollen 414; 426.

II. Yayımlanmış Kaynaklar

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704). (2000). (A. Özcan, Haz.), Ankara: TTK.

Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, II/7. Kitap*. R. Dankoff, S.A. Kahraman, Y.Dağlı vd. (Haz.). İstanbul: Yapı kredi Kültür yayınları.

Muâhedât Mecmûası. (2005). Cilt III. Ankara: TTK.

Raşid Mehmed Efendi. (2013). *Tarih-i Raşid ve Zeyli, Cilt II*. (A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır ve A.Z. İzgöer, Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa. (2001). *Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*. M. Topal (Haz.). Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Şahin, İ. (1979). Timar Sistemi Hakkında Bir Risale. *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi*, 32: Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 905-935.

III. Araştırmalar

Ágoston, G. (2012). Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler. *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç* (Fatih Çalışır, Çev.) içinde (ss. 97-130). İstanbul: TİMAŞ.

Bilge, S. M. (2010). *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı*. İstanbul: Kitabevi yayınları.

Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt V*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.

Dávid, G. (1994). Eğri, *TDV-İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt X, ss. 489-491). İstanbul.

Dávid, G. (1999). The Eyalet of Temesvar in the Eighteenth Century. (K. Fleet, Ed.). *Oriente Moderno*, Nuova Serie 18 1999/1: *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century* in (pp. 113-128).

- De La Motraye, A. (1723). *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa, Cilt II*. Londra.
- Fodor, P. (1996). A temesvari vilajet a török hodolsagban. In *Memoriam Barta Gabor-Tanulmányok Barta Gabor emlekere* içinde (ss. 195-208). Peşte.
- Fodor, P. (2016). *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı* (Ö. Kolçak, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yay.
- Gezer, Ö. (2016). Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Stratejisi. *Archivum Ottomanicum*, 33, 145-156.
- Göyünc, N. (1991). Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde (ss. 269-277). İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hammer-Purgstall, J. (1831). *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, Cilt VII: Vom Carlowiczzer bis zum Belgrader Frieden 1699-1739*. Peşte.
- Hegyi, K. (2000). Ottoman Network of Fortresses in Hungary. *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (G. Dávid ve P. Fodor, Ed.) içinde (ss. 163-194). Leiden: Brill.
- Hegyi, K. (2007). *A török hódoltság várai és várkatonasága, Cilt III*. Budapeşte.
- İnalçık, H. (1980). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700. *Archivum Ottomanicum*, 6, 283-337.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmânî, Cilt III*. N. Akbayar (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Moačanin, N. (2006). *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*. Leiden: Brill.
- Stein, M. (2007). *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları* (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.